

Social Sciences Indexed

International
SOCIAL MENTALITY AND
RESEARCHER THINKERS JOURNAL
Open Access Refereed E-Journal & Refereed & Indexed
SMARTjournal (ISSN:2630-631X)

Architecture, Culture, Economics and Administration, Educational Sciences, Engineering, Fine Arts, History, Language, Literature, Pedagogy, Psychology, Religion, Sociology, Tourism and Tourism Management & Other Disciplines in Social Sciences

2019

Vol:5, Issue:25

pp.1702-1708

www.smartofjournal.com

editorsmartjournal@gmail.com

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA YABANCILARA VERİLEN İMTİYAZLARIN GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE ETKİLERİ

THE EFFECTS OF FOREIGN CONCESSION ON ENTREPRENEURSHIP IN OTTOMAN EMPIRE

Öğr. Gör. Dr. Mehmet ŞAHİN

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Konya/Türkiye

Öğr. Gör. Aytaç DEMİRAY

Selçuk Üniversitesi, Akşehir MYO, Konya/Türkiye

Article Arrival Date : 23.10.2019

Article Published Date : 30.11.2019

Article Type : Research Article

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31576/smryj.389>

Reference : Şahin, M. & Demiray, A. (2019). "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılara Verilen İmtiyazların Girişimcilik Üzerine Etkileri", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 5(25): 1702-1708

ÖZET

Ayrıcalık ve üstünlük anlamı taşıyan imtiyaz kavramı ekonomi, hukuk ve tarih alanlarında karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti tarihinde yabancılara birçok imtiyaz verilmiştir. Bu imtiyazlar ekonominin önemli unsurlarından biri olan yerli girişimciliği olumsuz etkilemiştir. 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması yabancılara önemli imtiyazlar sunmaktaydı. Daha sonraları başka ülkelerle yapılan antlaşmalarda verilen imtiyazlarla birlikte Osmanlı ekonomisinin çöküşü hızlanmıştır. Bu çalışmada yabancılara verilen ticari imtiyazların Osmanlı Devleti ekonomisine ve girişimcilik üzerine yaptığı etki açıklanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda imtiyaz ve girişimcilik kavramları ve yabancılara verilen imtiyazlar açıklanarak bu imtiyazların Osmanlı ekonomisine ve girişimcilik üzerine etkisi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı İmtiyazlar, Girişimcilik, Ekonomi, Osmanlı İmparatorluğu

ABSTRACT

The concept of concession, which means privilege and superiority, appears in the fields of economics, law and history. Especially in the history of the Ottoman Empire, many concession were given to foreigners. This concession has a negative impact on the domestic entrepreneurship, which is one of the important elements of. Economy. The Free Trade Agreement signed with England in 1838 offered important concessions to foreigners. With the concessions granted in later agreements with other countries, the collapse of the Ottoman economy has accelerated. In this study, it is tried to explain the effect of commercial concessions given to foreigners on Ottoman economy and entrepreneurship. In this respect, the concept of concession and entrepreneurship and foreigner concessions are explained and the impact of these concessions on the Ottoman economy and entrepreneurship was evaluated.

Key Words: Foreign Concessions, Entrepreneurship, Economy, Ottoman Empire

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca yapılan savaşların ve devletlerarası mücadelelerin temelinde toprak kazanarak genişleme stratejisi odaklı hedeflerin yer aldığı görülmektedir. Bu genişleme stratejisinin ilk örnekleri, askeri konjonktürdeki gibi "savaş ve fetih et" yaklaşımı ile uygulanmış olsa da

ilerleyen yüzyıllar sonrasında bu yaklaşım militarizm ekseninden emperyalizm temelli kapitalizme doğru evrilmiştir. Devletler için toprak kazanımına bağlı fetihler önemini korumaya devam ederken; savaşmanın kayıplarının fazla olacağı, ele geçirilen bölgenin başka sorunlara yol açabileceği ihtimali, iç işlerinde bağımsız dış işlerinde muzaffer güce bağlı olan yönetim biçimlerinin oluşturulabilmesi gibi nedenler sonucunda ticaret faaliyetleri ile bir ülkenin ele geçirilip kontrol edilebileceği gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu gerçek kapsamında ekonomik ve askeri olarak güçlü olan ülkeler, zayıf olarak gördükleri ülkeleri çok uygun şartlar ile alışveriş yaptıkları büyük pazarlar haline getirmeye başlamışlardır. Dominant ülke malları gümrüksüz, kontrolsüz vd. kısıtlayıcı unsurlara maruz kalmadan pazara giriş yaparken; yine aynı ülkenin iş insanları kontrol edilen ülkeye ait yeraltı ve yerüstü kaynakları kendi belirledikleri uygun şartlara göre alabilme hakkına sahip olmuşlardır. Dominant ülkenin kendi sınırları içerisinde bile elde etmesinin zor olduğu avantajlar ile ticari faaliyetlerini sürdürebildiği ülkelerin dolaylı yoldan sömürsünü sağlayan bu haklar Osmanlı İmparatorluğu döneminde “imtiyaz” olarak adlandırılmıştır.

Bu çalışmada, imtiyaz ve girişimcilik kavramları açıklanarak ele alınmış; 1838 Serbest Ticaret Anlaşması’nda Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışına kadar geçen süreçte yabancılara verilen imtiyazlar ve bu imtiyazların ülke içerisindeki yerleşiklerin girişimcilik faaliyetleri ile Osmanlı ekonomisine etkileri araştırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İmtiyaz Kavramı

İmtiyaz kelimesi hukuk, tarih ve işletme yönetimi alanlarında kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkçe sözlük karşılığı “başkalarına tanınmayan özel, kişisel hak veya şart, ayrıcalık” olarak ifade edilmektedir. Hukuki açıdan ise “fabrika kurmak, maden işletmek vb. için bir kişi veya kuruluşa devlet tarafından verilen özel izin” şeklinde açıklanmaktadır (TDK, 2019). İmtiyaz kavramı, kamu hukukunda bir cemaate verilen özel izin ve haklar, adlî, idarî, diplomatik ve malî yönden yabancılara tanınan ayrıcalıklar, özel kişilere kamu mallarından tekel olarak yararlanılabilmesi için verilen izinler, özel bir girişimin bir kamu hizmetini hasarı kendisine ait olmak üzere kâr amacıyla ve kendi sermayesiyle görmesi anlamlarıyla kullanılmaktadır (Kuzum, 1968: 758). İdare hukuku içerisinde imtiyaz kavramı kamuya ait hizmetin görülmesinde kullanılan usullerden biri olarak sıklıkla kullanılmıştır. Hukuki açıdan imtiyaz tanımı detaylı olarak kapsam ve sınır olarak belirlenmesine karşılık; işletme yönetimi, tarih, iktisat ve politik alanlarda bu kavrama daha genel şekilde başvurulmaktadır (Örsten Esirgen, 2010: 6).

Arapça kökenli bir kelime olan imtiyaz, “başkalarından ayrılma, farklı olma, ayrıcalık” anlamlarıyla birlikte “bir işi başkaları yapmama koşulu ile hususi müsaade ile bir kimseye ya da bir müesseseye verme” anlamını taşımaktadır (Develioğlu, 2012:484). Ayrıcalık ve üstünlük anlamına gelen imtiyaz kelimesinin çoğulu imtiyâzâtır ve “bir devletin kendi ülkesinde özellikle yabancı kişi, zümre, kurum veya devletlere verdiği bazı iktisadî hak ve ayrıcalıkları” ifade eder (Kallek, 2019). İmtiyaz kavramına ilişkin bir başka anlam ise, hukuk tarihi ve Osmanlı Devleti üzerine yapılmış çalışmalarda da “kapitülasyonlar”la büyük ölçüde örtüşen, yabancı ülke vatandaşlarının hukuki durumu ile ilgilidir (Örsten Esirgen, 2010: 7). Bir ülke tarafından yabancı ülke vatandaşlarına yönelik olarak verilen imtiyazların tamamı kapitülasyonları açıklamaktadır (Doğan, 1980:126). Kapitülasyon ve imtiyaz kelimeleri çoğu zaman aynı anlamda kullanılmasına karşılık aslında bu iki kavram birbirinden farklı anlamlar içermektedir. Kapitülasyonlar tanımlanırken imtiyaz kavramından söz edilir. Fakat imtiyaz genellikle kamuya ait bayındırlık işlerinin yapılması için, ihale usulüne göre tarafların düzenledikleri belge tanzim edilerek yapılan anlaşmayı ifade etmektedir. Kapitülasyon ise “ekonomiyi canlandırmak ve ihtiyaç duyulan maddelerinin karşılanması amacıyla verilen hak ve muafiyetlerin zaman içinde siyasal üstünlük ile birlikte ekonomik bir hegemonya ve dayatmaya dönüşmesini ifade eder” (Malhut, 2010: 411). Görüldüğü gibi tarihi açıdan birbirleri ile sıkça karıştırılan ve aynı anlamda kullanılan bu iki kavram birbirlerine yakın olmalarına karşılık farklı anlamlar taşımaktadır.

2.2. Girişimcilik Kavramı

Girişimcilik konusunda birçok düşünür kendi bakış açısına göre girişimcilik kavramını tanımlamıştır. Günümüzde halen üzerinde görüş birliği sağlanmış bir girişimcilik tanımı mevcut değildir. Bunun sebebi girişimcilik konusunun ekonomik, psikolojik ve sosyal içeriğe sahip olmasıdır. Birçok tanıma sahip olması ve üzerinde anlaşma sağlanmış bir tanıma sahip olmaması girişimcilik kavramının çok geniş bir alana yayıldığını göstermektedir (Candan, 2011: 158).

Girişimcilik kavramını ilk kullanan kişi Fransız ekonomist Richard Cantillon'dur. Cantillon ekonomik yapıda bulunan kişileri toprak sahipleri, ücretli insanlar ve girişimciler olarak üç grup altında toplamış ve girişimciyi belirli olmayan şartlar içerisinde pazarı oluşturmada bir koordinatör ve karar verici şeklinde tanımlamıştır (Grebel vd., 2003: 3). Sözlük anlamı itibariyle girişimci, üretim yapmak için bir işe giren, kalkışan, ticaret, endüstri vb. alanlarda sermaye koyarak girişimde bulunan kimse olarak açıklanmaktadır. Girişimcilik ise girişimci olma durumu şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2019).

Bir işletme kurmak için yapılan faaliyete girişimcilik, faaliyette bulunan kişiye girişimci, kurulan işletmeye ise girişim adı verilmektedir (Reynolds ve White, 1997: 27). Ekonomik kalkınmanın esas başlatıcısı girişimcidir. Bir sistem olan ekonominin içerisinde değişimleri başlatan unsur girişimcidir. Schumpeter'e göre iktisadi gelişme/büyüme, teknolojik gelişmenin veya yeniliğin dikkate alındığı bir ekonomide, girişimcilerin faaliyetleriyle sağlanabileceğini belirtmiştir. Ekonomik anlamda büyümenin öncüleri olan yenilikçi girişimciler, risk alıp yeni teknolojileri uygulayarak ekonomik faaliyetleri teşvik ederler. Bu tanımlamaya göre girişimci eğer yenilik yapıyorsa girişimcidir ve yenilik kavramından dolayı girişimcilik sürekli bir statü değildir (Bülbül, 2010: 17-18).

3. YABANCILARA VERİLEN İMTİYAZLAR VE 1838 SERBEST TİCARET ANLAŞMASI

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde gerek kapitülasyonlar gerekse ticari anlaşmalar sebebiyle yabancılara çeşitli haklar verilmiş ve çeşitli imtiyazlar sağlanmıştır. Osmanlı devletinde yabancı devlet vatandaşlarına verilen ticari imtiyazlara ve barış antlaşmalarını içeren belgelere ahid-name adı verilmekteydi. Ticari anlamda ahid-nameler müstemin adı verilen ahid-nameli devletlerin vatandaşlarına Osmanlı topraklarında ve karasularında trafik, ikamet etme ve ticaret yapma esnasında uymaları gereken kuralları barındırmaktaydı (Türkmen, 1995: 327). Osmanlı döneminde yabancılara verilen imtiyazlara ait ilk belge 1220 yılına dayanmaktadır. Bu belgeye göre Venediklilerle ticari ve hukuki birçok imtiyaz içeren bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmanın haricinde Osmanlı Devleti'nin doğrudan verdiği ilk kapitülasyon ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransızlara verdiği kapitülasyonlardır (Seviğ, 1971: 178). Bu tarihlerden sonra I. Dünya Savaşına kadar geçen sürede birçok ülke ile imtiyaz anlaşması yapılmış ve birçok kapitülasyon verilmiştir.

Osmanlı Devleti demiryolu, tramvay, telefon, telgraf, elektrik, hava gazı gibi birçok kamu hizmeti alanında imtiyaz uygulamıştır. Özellikle 1870-1911 yılları arasında 238 imtiyazın 109 tanesini yabancılara, 67 tanesini ise azınlıklara vermiştir (Öztürk, 2003: 76). Osmanlı Devleti'nde bayındırlık ve ulaştırma hizmetleriyle birlikte sanayi tesisi kırma, madencilik gibi alanlarda da padişahın faaliyette bulunmaya yönelik iznini belirten fermanıyla oluşmuş imtiyazlar verilmiştir (Damlıbağ, 2014: 49). İmalat sanayii alanında da birçok imtiyaz verilmiştir. Gıda, dokuma, taş toprak, madeni eşya, kâğıt, kimya ve lastik sanayi gibi imalat sektörüne yönelik imtiyazlar verilmiştir (Erol, 1999: 91). Zaman içerisinde Hristiyanlarla ittifak kurma çabaları, az bulunan kumaş, kalay, çelik vb. hammaddelere ulaşma imkânı oluşturmuş, karşı taraf için de Osmanlı toprakları iyi bir Pazar halini almıştı. Bu sebeple devletler Osmanlı Devletini sıkıştırmaya başlamış ve zaten ileri seviyede olan imtiyazlar daha da artırılmıştır (Türkmen, 1995: 328).

Osmanlı Devleti tarihinde yabancı ülkelerle altmıştan fazla ticaret antlaşması yapılmıştır. Önceleri Osmanlı'nın siyasi anlamda gücünü arttırmaya yönelik olan bu antlaşmalar ilerleyen zamanlarda

iktisadi bağımsızlık yönünden olumsuz etkilere sebep olmuştur (Kotan, 2014: 3). Yapılan bu anlaşmalar içerisinde belki de en önemlisi ve Osmanlı'yı en çok zor duruma sokan antlaşma ise 1838 yılında İngilizlerle imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması'dır. Bu antlaşma yapıldığı yer sebebiyle bazı kaynaklarda Balta Limanı Antlaşması olarak isimlendirilmektedir.

İngiliz Elçisi Ponsonby ve Mustafa Reşit Paşa tarafından 16 Ağustos 1838 tarihinde imzalanan ve Kraliçe Victoria ardından da Sultan II. Mahmut tarafından tasdik edilen bu anlaşma Osmanlı'nın sömürgeleştiğinin tarihi olarak belirtilmektedir (Aydoğan, 2005: 15).

1838 Serbest Ticaret Antlaşmasının maddeleri şu şekilde sıralanabilir (Kotan, 2014: 190-191):

- ✓ Osmanlı Devleti'nin her hangi bir devlete tanıdığı ve tanıyacağı haklar İngilizler içinde geçerli olacaktır.
- ✓ Osmanlı'nın belirli mallara koyduğu ihracat yasağı kaldırılacak ve İngilizlerin her türlü malı satın almaları sağlanacaktır.
- ✓ Osmanlı'da Yed-i Vahid (tekel) uygulaması kaldırılacaktır.
- ✓ Osmanlı Devleti, bu antlaşmanın hükümlerini bütün dost devletleri kapsayacak şekilde genişletmeyi taahhüt etmiştir.
- ✓ İthalatta %3 ithal resmi ödenecektir. Ayrıca %2 oranında ek vergi alınabilecektir.
- ✓ İthal edilen mallar ülkeye serbest bir şekilde girecek ve tüm Osmanlı Devleti sınırları içinde herhangi bir yeni vergi alınmayacaktır.
- ✓ Yabancı mallar boğazlardan serbestçe geçebilecek, Osmanlı limanlarında bir gemiden diğerine aktarım yapılabilecek, transit serbest olacak ve bu ticari işlemlerde vergi ve resim alınmayacaktır.
- ✓ Antlaşma, Osmanlı Devleti'nin tümünde uygulanacak ve sonsuza kadar yürürlükte kalacaktır.
- ✓ Osmanlı Devleti'nin daha önce vermiş olduğu kapitülasyonlar devam edecek ve bu antlaşma ile tanınan yeni imtiyazlar eskilerine eklenecektir.
- ✓ İngiliz tüccarları, ortakları ve adamları, Osmanlı Devleti'nin her yerinde her çeşit malı istisnasız alıp satabilecek ve iç ticarete en imtiyazlı yerli tüccardan fazla vergi ödemeyeceklerdir.
- ✓ İhraç mallarından, ihracatın yapılacağı iskeleye kadar hiçbir iç vergi alınmayacak, iskelede %9 oranında sabit oranlı vergi alınacaktır. İhracat aşamasında ise %3 oranında vergi ödenecektir.
- ✓ Antlaşmanın İngiliz mallarına ve tebâsına tanıdığı imtiyaza dokunulmadıkça, *Osmanlı Devleti iç işlerinin yürütülmesinde "ızaç" (rahatsız) edilmeyecektir.*

Böyle ağır şartlar taşıyan bir antlaşmanın imzalanmasına sebep olan çeşitli faktörler vardır. Bunlardan ilki Sanayi Devrimi'dir. İngiltere'nin Sanayi Devrimi ile birlikte önemli bir ekonomik güce sahip olması 1838 Serbest Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasına önemli düzeyde etki etmiştir. Ayrıca kendi imparatorluğunu kurup geliştirmek isteyen Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından isyan olarak adlandırılan ve Osmanlı Devletini tehdit eden olay Serbest Ticaret Antlaşmasını imzalama sebeplerinden biri olmuştur. Mehmet Ali Paşa tarafından zor duruma düşürülen Osmanlı Devleti, İngilizlerle anlaşarak Mısır'ın önemli bir gelir kaynağı olan Yed-i Vahid uygulamasını kaldırmış, Mısır'ın gelir kaynağını kesmiş ama kendi topraklarını da İngiliz ticareti için sonuna kadar açmıştır. Bunlara ek olarak batılı tüccarların Osmanlı pazarına girerken karşılaştığı yüksek vergiler, Yed-i Vahid uygulaması, ihraç yasakları gibi engeller Serbest Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasında etkili olmuştur (Eşiyok, 2010: 69-78).

Osmanlı Devleti'nin bu anlaşmayı imzalarken ulaşmak istediği amaç o dönemin süper gücü olan İngiltere'nin desteğini almak isteğidir. Ayrıca ticaret yollarını tekrar Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgelerine çekebilmek için bu imtiyazlar verilmiştir (Basan, 2009: 43). 1838 yılında İngilizlerle imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması sonrasında Osmanlı toprakları yabancılar açısından ucuz sermaye bulabilecekleri açık Pazar konumuna girmişti. Yalnızca ticari değil idari açıdan da yabancılar birçok hak elde etmişti. Yabancılar kendilerine ait postane açabilmekte, kendi okullarını

ve hastanelerini kurmakta ayrıca demiryolu yapımı ve maden işletilmesi gibi işlerde de imtiyazlardan faydalanmışlardır (Konan, 2006: 213).

İngilizlerle yapılan 1838 Serbest Ticaret Antlaşması Osmanlı Devleti'ne ekonomik anlamda çok büyük zararlar vermiştir. Bu anlaşma sonrasında da birçok ülke İngilizlere verilen imtiyazların kendilerine de verilmesini istemiş ve bunun sonucunda birçok ülke ile daha benzer imtiyaz anlaşmaları yapılmıştır.

4. YABANCI İMTİYAZLARININ OSMANLI EKONOMİSİ VE GİRİŞİMCİLİĞE ETKİSİ

Osmanlı Devleti tarafından yabancılara tanınan imtiyazlar sonucunda yabancı ülke vatandaşları Osmanlı topraklarında hem kamu hizmetlerinin görülmesinde hem de ticaret hayatında önemli avantajlar elde etmişlerdir.

Yabancılara verilen imtiyazlar bir süre sonra inanılmaz boyutlara ulaşmış ve hatta 1876-1908 yılları arasına "Yabancı Ekonomik İmtiyazların Altın Çağı" adı verilmişti. Bu dönemde verilen imtiyazlar toplumsal fayda ve iktisadi gelişme isteği ile güdülenirken, gerçekte Osmanlı ekonomisinin büyük bir bölümünü kontrol altına alan Büyük Güçler ve yarı-sömürgeci ekonomik bağımlılık ortamında oluşan yabancı sermayeye duyulan felç edici ihtiyaç tarafından dikte ediliyordu. Bu sebeple yabancılara verilen imtiyazlar Osmanlı hükümetinin değil, yabancı konsorsiyumların çıkarları göz önünde bulundurularak verilmiştir (Fleet, 2015: 39).

1838 Serbest Ticaret Antlaşması yabancı imtiyazlarının Osmanlı ekonomisine verdiği en büyük zararlardan biridir. Şöyle ki İngiltere adına antlaşmayı imzalayan kişi olan Ponsoby, İngiltere Dışişleri Bakanı'na gönderdiği mektupta "daha fazlasını istemeye hakkımız olmayacak kadar eksiksiz ve önceden umut ettiklerimizin çok üstünde" ifadelerini kullanmıştır (Kotan, 2014: 11). Antlaşmanın ve imtiyazların etkilediği en çok sanayi alanını etkilemiştir. Antlaşma sonrasında zaten yeteri kadar gelişmemiş olan Osmanlı sanayisinin Avrupa ile rekabet edemeyecek seviyede olması, geleneksel birçok sanayi faaliyetinin gerilemesine ve hatta tamamen ortadan kalkmasına sebep olmuştur (Basan, 2009: 63).

Serbest Ticaret Antlaşması sonrasında verilen yabancı imtiyazları sebebiyle Osmanlı ekonomisinde olan değişikliklerle ilgili olarak Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun kurulmasıyla ilgili raporda İstanbul'da 2750 kumaşçı tezgâhı ve bu alanda çalışan 3500 kadar kişi çalışmakta iken, 30-40 sene içinde bu alanda 25 kumaşçı tezgâhı kaldığı ve bu alanda çalışan esnaf, usta ve kalfaların sayısının 40 olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı ipekli sanayisi ile ilgili, Bursa'da 37,5 ton ipek sarf eden 1000 tezgâh varken daha sonra bu rakamların beş ton ve tezgâh sayısının 75'ten az olduğu belirtilmiştir (Kotan, 2014: 17). 1838 anlaşmasından sonra Avrupa'dan ithal edilen ucuz mallar Osmanlı imalat sanayisini fazlasıyla olumsuz etkilemişti. Fakat belirli el sanatları ve sanayi dalları tamamen yok olmamış, el emeğine dayalı üretim faaliyetleri önemli bir direnç göstermiştir. İç piyasayı ele geçiren ithal ürünlere karşı tepkiler arttığı için sanayi üretimi yapan devlet sahipliğinde fabrikaların kurulması ile birlikte, Sanayi-i Islah Komisyonu'nun kurulması ve biçimsel eğitim veren Sanayi Mekteplerinin açılması yoluna da gidilmiştir. Fakat Serbest Ticaret Antlaşması bağımsız dış ticaret ve gümrük politikasını uygulamaya imkân vermediği için Osmanlı hükümetleri yeni tesis kurmada çok fazla güçlüklerle karşılaşmışlardır. Ayrıca yabancılardan çok daha ağır vergi koşulları uygulanan yerli üreticilerinin sanayi ve ticaret alanlarında yapacakları girişimlerde bu sebeple olumsuz etkilenmiştir (Eşiyok, 2010: 90-92).

Yabancılara verilen tüm imtiyazlar ekonomiyi olumsuz etkilerken dolayısıyla Osmanlı vatandaşlarının girişimcilik durumlarını da aynı şekilde olumsuz etkilemiştir. Oysaki girişimcilik türlerinden biri olan ticaret Osmanlı'da oldukça yaygın durumdaydı. Zanaatkarlık ve ticaret olarak iki grupta Osmanlı girişimciliği incelenebilir. Özellikle İslam ülkelerinde ve Osmanlı'da ticaret fazlasıyla yaygın durumdaydı. Benzer şekilde sanayi üretimi açısından da özellikle ülke içerisinde metal eşya üretimi hayli fazla idi ve dışarıdan hiç metal eşya alınmıyordu. Ayrıca Osmanlı döneminde oluşmuş girişimcilik anlayışı çağının çok daha ötesini yansıtacak kadar gelişmişti.

Ahilik teşkilatı, loncalar sosyal girişimcilik anlayışının oluştuğunu göstermektedir. İş ahlakı, sosyal fayda ve sosyal sorumluluk anlayışının kârlılıktan önce gelmesi Osmanlı girişimcilik anlayışının çok gelişmiş olduğunu gösteren unsurlardır (Akkuş ve Menteş, 2018).

Serbest Ticaret Antlaşması ile verilen yabancı imtiyazlardan biri de gümrük vergileri ile ilgiliydi. Yabancılar yalnızca %5 vergi öderken yerli üreticiler %12 vergi ödüyorlardı. Bu durum yerli ürünlerin ithal ürünlerden daha fazla vergilendirilmesi sebebiyle yerli üretim ve iç pazarın yok olmasını kolaylaştırmıştır (Basan, 2009: 65).

Devlet gelirlerini arttırmak, güçlü devletlerin desteğini alabilmek veya mecburi siyasi etkilerden dolayı yabancılara verilmiş imtiyazlar ve kapitülasyonlar Osmanlı ekonomisinin çöküşünde en büyük paylardan birine sahiptirler. Yabancıların imtiyaz ve kapitülasyonlar sayesinde elde etmiş oldukları ticari avantajlar karşısında yerli üreticiler fazla dayanamamıştır. Yeni girişimlerin ortaya çıkması bir kenara, var olan girişimlerde belirli süre sonra varlıklarını sonlandırmıştır. Bu durum karşısında özellikle Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler başka ülke vatandaşlıkları alarak yabancılara uygulanan imtiyazlardan yararlanma yoluna gitmişlerdir. Fakat bu yola başvurmayan ticaret ve zanaat esnafları Osmanlı ekonomisiyle paralel olarak yok olma yoluna girmişlerdir (İnalçık, 2003:75).

Osmanlı ekonomisine ve girişimciliğine bu derece önemli zararlar veren imtiyazlar ve kapitülasyonlar uzun uğraşlar sonucunda 1914 yılında tek taraflı olarak geçersiz kılınmış ve Lozan'da yapılan ikili antlaşmalar sayesinde tamamen kurtulmak mümkün olmuştur (Türkmen, 1995: 341)

5. SONUÇ

Ekonomi ve tarih ilişkisi açısından yapılan değerlendirmeler ışığında, on altıncı yüzyıldan kalma, yabancılara imtiyazlar sağlayan kapitülasyon anlaşmaları, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda hızlı bir biçimde kaybolan Osmanlı gücünün bir kanıtı olarak kabul edilmektedir. Osmanlı yöneticileri, yabancı tüccarların Osmanlı yönetim alanlarındaki faaliyetlerini teşvik etmek istemiş ve bu antlaşmalar, Osmanlı topraklarında iş yapan Avrupalı tüccarlara elverişli koşullar sunmuştur. Gümrük vergisi, harç vb. gibi maddi muafiyetlerin yanı sıra çeşitli elçilikler tarafından kurulan konsolosluk mahkemeleri, Osmanlı yasalarından muaf olan Avrupalı tüccarlar arasındaki davaları değerlendirmiştir. Bu yasal dokunulmazlık, en nihayetinde dolaylı olarak da olsa yabancı satıcıların esasen vergi ödememesi sonucunu doğurmuştur. Başlangıçta, imtiyaz anlaşmaları imparatorluğun mal edinmesini ve diğer Avrupa ülkeleriyle olumlu ilişkiler sürdürmesini sağlamış; ancak güç dengesi Osmanlı İmparatorluğu'ndan uzaklaştığında bu olumlu faktörler, antlaşmaların yol açtığı değer düşüklüğü ve gelir kayıplarını kati suretle karşılayamaz bir duruma gelmiştir. Avrupalılar yerel Osmanlı pazarlarını kendi malları ile doldurarak Osmanlı ticaret ve üretim sınıflarını yıkmıştır. Bu değişen koşullara uyum sağlamak isteyen yerel Osmanlı tüccarları, yabancıların avantajlarından yararlanmak için yabancı devletlerin vatandaşlıklarını edinmeye çalışmışlardır. (Gasper, 2013:11-12).

Yabancı imtiyazlarının yürürlükte olduğu dönemlerde, Osmanlı İmparatorluğu imtiyazlar nedeniyle iktisadi ve sınai kalkınma için bir koruma politikası uygulayamadığı için, muhtelif zamanlarda ülkenin çeşitli yerlerinde fabrikalar yabancı serbest rekabete dayanamayarak kapanmıştır. Ticaretin yoğun ve nüfusun yüksek olduğu Osmanlı kentlerinde yaşanan bu örnekler sonucunda yerel halk kentsel bölgelerde üretime dayalı sanayi girişimciliği faaliyetlerinden uzak durmuştur. Yabancı imtiyazlarının baskısından nispeten daha az etkilenen kırsal bölgelerde ise bu eğilim kentlere göre çok daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Lozan antlaşması ile kaldırılan bu imtiyazların etkileri Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi kalkınma planları hayata geçirilse dahi uzun yıllar etkisini hissettirecek biçimde devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Y. ve Menteş, S. A., (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda Girişimcilik: Klasik Dönem Üzerine Bir Çalışma, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 169-186.
- Aydoğan, M., (2005). *Türkiye üzerine notlar 1923-2005*, Umay.
- Basan, R. G., (2009). 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması Ve 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bülbül, Y., (2010). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e özel girişimciliğe yönelik devlet politikaları*, İstanbul Ticaret Odası.
- Candan, H., (2011). Osmanlı'dan Günümüze Türk Topraklarında Girişimcilik Serüvenine Dair Bir Değerlendirme, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 157-174.
- Damlıbağ, F., (2014). Buz Sanayii Örneğinde Osmanlı İmtiyaz Sistemi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64 (2).
- Develioğlu, F., (2012). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitapevi Yayınları, 29, Baskı, Ankara.
- Doğan, C., (1980). Kapitülasyonların Siyasi ve İktisadi Sebepleri, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2, 126-127.
- Erol, G., (1999). *Kamu hizmetlerinin görülmesinde imtiyaz yöntemi ve Türkiye uygulaması*, Devlet Planlama Teşkilatı.
- Eşiyok, B. A., (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması, *Mülkiye Dergisi*, 34 (266), 67-108.
- Fleet, K., (2015). Geç Osmanlı Erken Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Yabancılara Verilen Ekonomik İmtiyazlar, *Kebikec: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalı Dergisi* (39).
- Gaspar, M. (2013). The Making of The Modern Middle East. in The Middle East, thirteenth edition, ed. ellen lust. pp. 1-72.
- Grebel, T., Pyka, A. ve Hanusch, H., (2003). An evolutionary approach to the theory of entrepreneurship, *Industry and innovation*, 10 (4), 493-514.
- İnalçık, H. (2003). Osmanlı'nın Avrupa ile barışıklığı: kapitülasyonlar ve ticaret Doğu Batı Dergisi, 24 , 55-81.
- Kallek, C., 2019, İmtiyazat, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi <https://islamansiklopedisi.org.tr/imtiyazat#1> [10.07.2019].
- Konan, B., (2006). Osmanlı Devleti'nde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara.
- Kotan, A., (2014). OSMANLI SANAYİSİNİN ÇÖKÜŞÜ, *Türk Dünyası Araştırmaları* (208).
- Kuzum, Y., (1968). İmtiyaz Sözleşme ve Şartlaşmalarının Danıştayca İncelenmesi, *Yüzyıl Boyunca Danıştay*, Ankara, 758-774.
- Malhut, M., (2010). 20. Yüzyıl Başında “İmtiyaz” Kelimesi ile “Kapitülasyon” Kelimesinin Tarihsel Açından Karşılaştırmalı İncelemesi”, *History Studies*, 401-413.
- Örsten Esirgen, S., (2010). Osmanlı Devleti'nde Yabancılara Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, A. İ., (2003). Osmanlı'dan Cumhuriyete İstanbul Mahalli Kamu Hizmeti İmtiyazları, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Reynolds, P. D. ve White, S. B., (1997). *The entrepreneurial process: Economic growth, men, women, and minorities*, Praeger Pub Text.
- Seviğ, V. R., (1971). *Türkiye'nin devletler hususi hukuku düzeni ile ilgili kanun ve andlaşmalar (derleme)*, İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.
- TDK, (2019). Türk Dil Kurumu Sözlükleri.
- Türkmen, Z., (1995). Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 6 (6), 325-341.